

Lilla Bärskär

Fornlämning L1983:5790/Tunaberg 145:1, fastigheten Kungstorp 3:1, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation

Patrik Gustafsson Gillbrand

Lilla Bärskär

Fornlämning L1983:5790/Tunaberg 145:1, fastigheten Kungstorp 3:1, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation.

Patrik Gustafsson Gillbrand

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB har den 28 maj 2020 samt den 9 juni 2022 utfört en arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation av fornlämning L1983:5790/Tunaberg 145:1, fastigheten Kungstorp 3:1, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Fornlämningen består av resterna efter torpet Lilla Bärsjär som anlades under början av 1600-talet och övergavs under det tidiga 1900-talet. Intill finns även en jordkällare, resterna efter en ekonomibyggnad samt två områden med fossil åkermark som hör till torpmiljön.

Inom fornlämningen och i dess närområde har flera skador dokumenterats som i huvudsak består av övertäckta lämningar samt körspår som uppkommit i samband med skogsavverkning. Samtliga skador bedömdes emellertid som möjliga att åtgärda och återställningsarbeten utfördes under maj 2022 och i juni samma år besiktigades arbetet som utförts till belåtenhet.

Rapporten laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställs från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliussgatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Patrik Gustafsson Gillbrand
Omslagsfoto: Runstenen U692 på Oknö i Mälaren.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2022

Innehåll

Sammanfattning 2

Utgångspunkt 5

Syfte & metod 5

Syfte

Metod

Topografi & kulturmiljö 6

Resultat 6

Lämningsbeskrivningar

Skadedokumentation & åtgärdsförslag

Referenser 12

Administrativa uppgifter 12

Bilagor 13

Bilaga 1. Lämningsbeskrivningar

Bilaga 2. Fotodokumentation

Utgångspunkt

Sörmlands Arkeologi AB har 2020-05-28 och 2022-06-09 utfört en arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation av fornlämning L1983:5790/Tunaberg 145:1 och dess fornlämningsområde, fastigheten Kungstorp 3:1, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län (figur 1, 3 & 4).

De arkeologiska förundersökningen genomfördes med anledning av att skador uppkommit inom fornlämning L1983:5790, som utgörs av resterna efter torpet Lilla Bärskär.

2019-05-14 lämnade länsstyrelsen i Södermanlands län tillstånd till avverkning inom ovan nämnda område, med villkor om en skyddszon om 30 meter från den aktuella fornlämningen. Syftet var att skydda den från eventuella skador som kunde uppstå i samband med skogsbruket.

2019-11-05 fick länsstyrelsen information om att skador på fornlämningen uppkommit i samband med utförda skogsbruksåtgärder. Enligt uppgiftslämnaren hade bland annat timmer lagts upp på och i direkt anslutning till lämningen.

2019-11-20 besiktigade länsstyrelsen platsen. Vid tidpunkten arbetade Sveaskog med att transportera bort timmerupplaget från fornlämningen och den upprättade skyddszonen. Länsstyrelsen noterade även att det var tydligt var timmer legat inom området. Vidare hade en basväg anlagts inom vid fornlämningen, med kraftiga markskador som bildats av körning med skogsmaskin. Därtill hade minst en stenkonstruktion tillhörande lämningen kommit till skada. Länsstyrelsen uppmärksammade även att antalet, så kallade, kulturstubbar inte fanns i tillräcklig omfattning. Därtill kvarlåg även grot (grenar och toppar) efter avverkningen, som täckte partier av det aktuella området. I samband med fältbesöket påträffade länsstyrelsen ett tidigare okänt område med röjningsrösen beläget cirka 50 meter sydväst om L1983:5790. Sveaskog hade dock markerat ut ytan med "kulturstubbar" i samband med avverkningen. Trots det noterade länsstyrelsen körskador från skogsmaskin.

2019-11-29 träffade länsstyrelsen representanter för Sveaskog vid Lilla Bärskär för att diskutera uppkomna skador. Vid tidpunkten hade allt upplagt timmer avlägsnats. Parterna besiktigade området och bekräftade de ovan noterade och beskrivna skadorna.

Länsstyrelsen i Södermanlands län fattade därför, med stöd av 2 kap. 13 § kulturmiljölagen (1988:950) och i överenskommelse med Sveaskog, beslut om en arkeologisk förundersökning i form av skadedokumentation (1st dnr 431-3520-2020). Ansvarig för kostnaden var Sveaskog Förvaltnings AB.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Patrik Gustafsson Gillbrand, verksam som arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Syfte & metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att skapa underlag inför den fortsatta hanteringen av de skador som skogsbruksåtgärderna orsakat fornlämningen. Därtill skulle lämningen erhålla en ny geometri.

Metod

Inledningsvis inventerades det aktuella området i syfte att komplettera lämningens geometri och beskrivning i Kulturmiljöregistret (KMR). Därefter följde en skadedokumentation i syfte att visa var och hur fornlämningen påverkats av skogsbruket. Dokumentationen har utgjort ett underlag inför vilka återställningsåtgärder som behöver genomföras.

Påträffade lämningar markerades ut i fält med stagkåpar samt vit- och rödrandigt avspärningsband, som stöd för återställningsarbetet.

För att skapa ett tydligare instrument inför bedömningen av eventuella återställnings- och kompensationsåtgärder, har skadornas påverkan på lämningarna delats in i fyra nivåer.

- **opåverkad.**
- **övertäckt.** Grot (grenar och toppar) täcker lämningen.
- **påverkad.** Maskiner har kört över lämning.
- **skadad.** Maskiner har kört över lämning med markskador som följd.

Lämningar samt skadornas omfattning och karaktär dokumenterades genom mätningar med hjälp av RTK-GPS och beskrivningar i text. Dokumentationen har använts vid framställning av planbilder och översiktskartor. Ett representativt urval av lämningar, ytor etc. fotodokumenterades med digitalkamera. Inga fynd samlades in vid den arkeologiska förundersökningen.

2020-12-15 genomfördes ett möte med representanter för Sveaskog AB, Sörmlands Arkeologi AB och Länsstyrelsen på plats vid fornlämning L1983:5790. På mötet redovisades och diskuterades resultatet från den utförda skadedokumentationen samt föreslagna åtgärder. Därutöver bestämdes att en zon om 20 meter runt fornlämningarna inte skulle beröras av markberedning.

Därefter utförde Sveaskog återställningsarbeten under maj månad år 2022. Efter utförda arbetsinsatser besiktigades området 2022-06-09 av Sörmlands Arkeologi

AB tillsammans med en representant från Sveaskog. Vid besökstillfället konstaterades att återställningsarbetet genomförts i enlighet med föreliggande rapport och vad som bestämdes vid mötet 2020-12-15.

(tex L1983:4689, L1983:3784 & L1983:5195) samt stenåldersboplatser (tex L1982:1523, L1982:1721 & L1982:4182).

Topografi & kulturmiljö

Förundersökningsområdet är beläget cirka 12 kilometer sydväst om Nyköping på Tunabergshalvön. Platsen ligger på cirka 50 meter över havet.

Området karaktäriseras av berg, skogbeksäddade sluttningar och uppodlade dalgångar. Därtill finns inslag av våtmarker, mindre sjöar och vattendrag (figur 3). Jordmånen utgörs av morän och silt (SGU).

Inga tidigare arkeologiska undersökningar har genomförts inom den aktuella fornlämningen eller i dess närområde. Lämningen återfinns i ett förhållandevis fornlämningsfattigt område och enligt KMR finns i närområdet en lägenhetsbebyggelse i form av båtmanstorpet Tallstugan (L1983:5789), kolningsanläggningar (L1982:2425 & L1982:2623) samt ett gränsmärke (L1982:2320).

Därutöver karaktäriseras fornlämningsbilden på Tunabergshalvön främst av bergshistoriska lämningar

Resultat

Det aktuella området är beläget direkt öster om en grusväg och består av låga moränförhöjningar som svagt sluttar åt öster mot ett närmast plant liggande lägre område, som tidigare fungerat som åkermark (figur 2).

Innan den aktuella förundersökningen beskrevs L1983:5790 i KMR enligt följande: *Bebyggelse-lämning, sentida bestående av 1 husgrund, 8 x 4 m stor (NÖ-SV) med rest efter skorstensstock intill N hörnet. Beväxt med en björk och något björksly. På husgrunden är en plåtskylt uppsatt med texten: Dagsverkstorpet Lilla Bärskär, 1700-1907, Jagerskytle Rote, 1983.* Beskrivningen gjordes på 1980-talet.

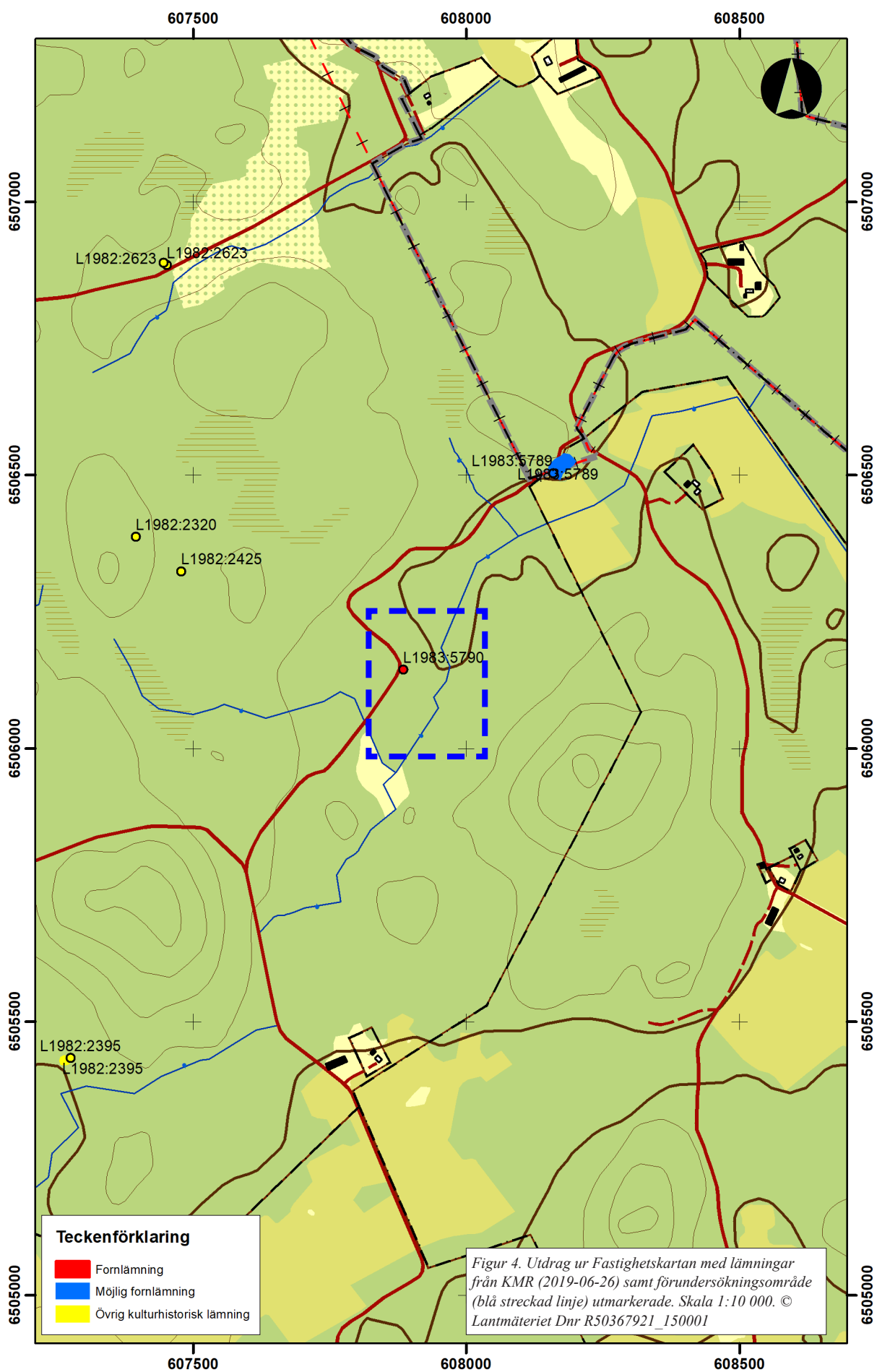
Enligt senare uppgifter uppfördes Lilla Bärskär någon gång under 1600-talets första hälft och de sist boende lämnade torpet år 1907 (Ericsson *et al* 1993, s. 17). Namnet förekommer även på en karta över en geometrisk avfattning från år 1677 (LMS akt C13:24) samt på

Figur 2. Vy mot norr över fornlämningen L1983:5790 (Lilla Bärskär) som är belägen intill den ensamma stora björken i bildens bakgrund. I bilden framgår det tydligt hur nära fornlämningen ligger område för skogsbruksåtgärder. Bilden är tagen från söder. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 3. Utdrag ur Terrängkartan med förundersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000.
Källa: Lantmäteriet

Häradskartan från år 1897-1901 (RAK id J112-56-9). Med ledning av det ovan anförda bedöms därför Lilla Bärskär som fornlämning.

Lämningsbeskrivningar

Bortsett från den tidigare kända bebyggelselämningen påträffades ytterligare en husgrund samt tre stenansamlingar i nära anslutning till L1983:5790. Därmed har lämningen erhållit en ny beskrivning och utbredning. Därtill framkom en tredje husgrund (L2020:4644) samt två områden med fossil åkermark (L2020:4642 & L2020:4643), belägna söder och norr om torplämningen (figur 6 & bilaga 1 & 2).

L1983:5790, Lägenhetsbebyggelse

Lämningen utgörs av en cirka 50x30 meter stor yta. Storleken bygger på den tomtmark som finns utmarkerad på Häradskartan från år 1897-1901 (RAK id J112-56-9).

I områdets sydvästra del, närmast grusvägen, finns resterna efter ett boningshus. Det består av en delvis synlig husgrund med en spismursrest. Vid tiden för fältbesöket var stora delar av syllan beväxt med ett kraftigt vegetationsskikt. Därtill hade en stor gran fallit över lämningen, vilket försvårade bedömningen av utbredning och karaktär. I kanten av spisröset har Tunabergs hembygdsförening satt upp en, sedan 1980-talet, ny och uppdaterad skylt om Lilla Bärskär (figur 5). Den tidigare markeringen av torplämningen i KMR har justerats och flyttats cirka 5 meter åt öster.

I kanten av moränförhöjnings nordöstra del, cirka 35 meter nordöst om torplämningen finns ytterligare en husgrund. Lämningen består av en väl synlig syllstensgrund efter en ekonomibyggnad (figur 7).

De två husgrunderna finns utmarkerade som byggnadsymboler på Häradskartan från år 1897-1901 (RAK id J112-56-9). Därtill finns ytterligare två möjliga byggnader markerade på samma karta, som inte har gått att identifiera i fält (se dock RR12 & RR13 nedan).

Utöver de bekräftade husgrunderna finns även en röjstensvall, belägen i lämningens södra del (RR11). Därtill finns två ansamlingar med sten (RR12 & RR13), belägna inom lämningens västra del. Stenarnas läge sammanfaller delvis med de två tidigare omnämnda byggnaderna (se ovan).

L2020:4644, Husgrund, historisk tid

Cirka 50 meter söder om L1983:5790 påträffades en källargrund med ingång i nordöst. Källaren är belägen i den norra kanten av en mindre moränhöjd. Lämningen är inte inritad i det äldre kartmaterialet. Källargrunden hör med största sannolikhet samman med Lilla Bärskär, som anlades på 1600-talet och bedöms därför som fornlämning.

L2020:4642, Område med fossil åkermark

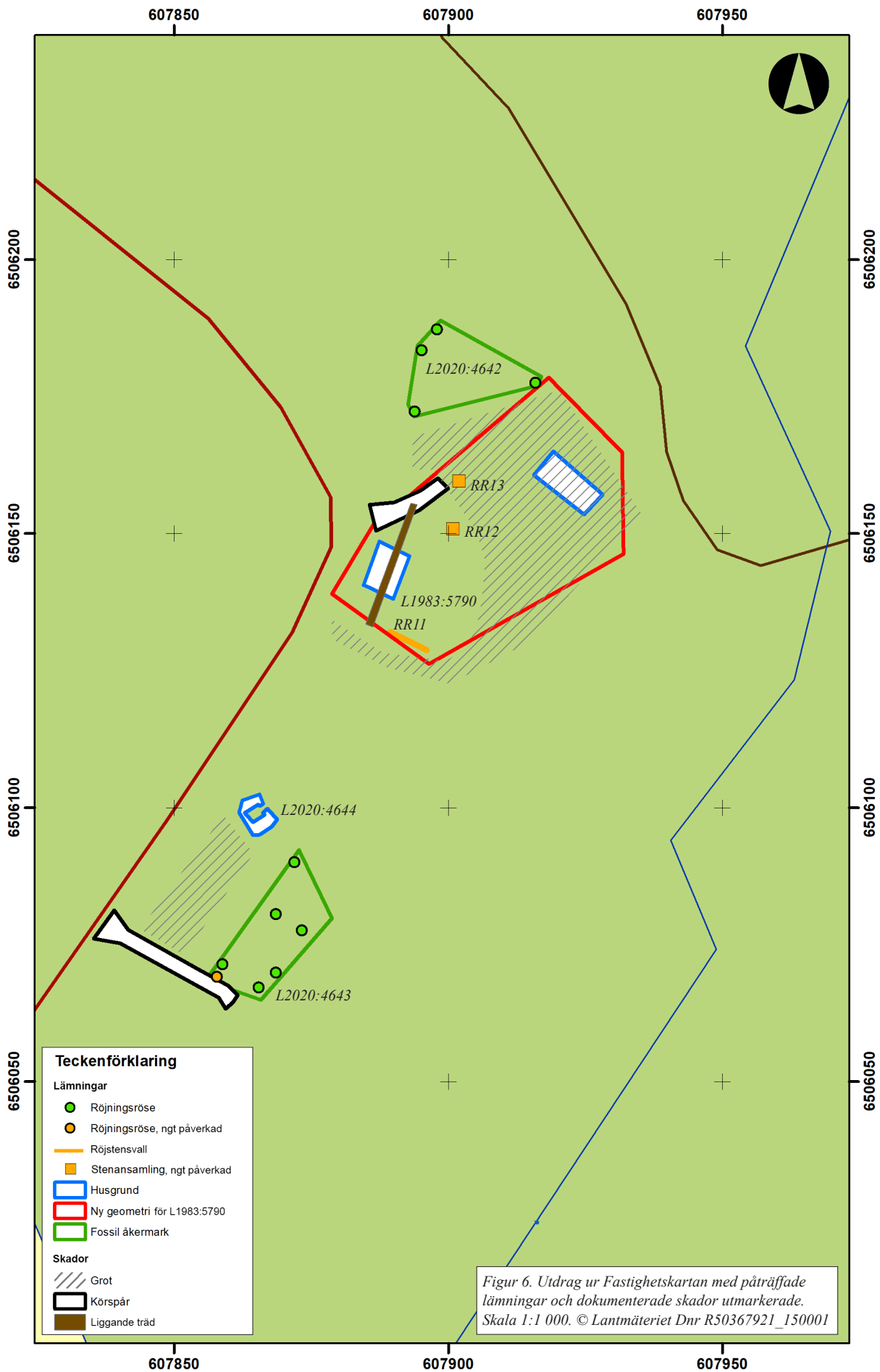
Strax norr om L1983:5790 finns ett område med fossil åkermark. Lämningen består av 4 röjningsrösen belägna runt en närmast stenfri yta, troligen en äldre åker. Lämningen är ej utmarkerad på Häradskartan samt kan knytas till Lilla Bärskär som anlades på 1600-talet och bedöms därför som fornlämning.

L2020:4643, Område med fossil åkermark

Strax sydöst om källargrunden (L2020:4644) framkom ytterligare ett område med fossil åkermark. Inom ytan finns 7 synliga röjningsrösen belägna på en låg stenig moränhöjd som svagt sluttar mot nordöst och öst.

Figur 5. Vid fältarbetet var det svårt att identifiera resterna efter bostadshuset inom L1983:5790. I bildens högra del anas en, av hembygdsföreningen, uppsatt svart skylt som berättar om torplämningen. Bilden är tagen från väster. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Åkerytan är ej utmarkerad på Häradskartan och ska förmodligen knytas till Lilla Bärskär som anlades på 1600-talet och bedöms därför som fornlämning.

Skadedokumentation & åtgärdsförslag

Vid inventeringstillfället kunde det konstateras att flera lämningar på platsen har påverkats negativt av skogsbruket, dock i olika omfattning (figur 6 & bilaga 2).

Skadorna består i huvudsak av körspår från skogsmaskiner och kvarlämnad grot, det vill säga **GRenar Och Toppar** från rensning av timmer (se även under rubriken metod, ovan).

L1983:5790, Lägenhetsbebyggelse

Vid dokumentationstillfället har tre olika typer av skador uppmärksamats inom fornlämningen (nedan punkt 1-3).

1. Husgrunden med spisorösa är **övertäckt** med en omkullfallen stor gran som riskerar att skada lämningen.

Föreslagna & utförda åtgärder: Avlägsna trädet varmt, så att lämningen inte kommer till skada. Vid rotvältan står ytterligare ett träd som också bör tas ner, eftersom det föreligger risk att även det kommer att blåsa omkull och därmed skada lämningen.

2. Stora delar av fornlämningen är **övertäckt**, vilket påverkar dess upplevelsevärde.

Föreslagna & utförda åtgärder: Avlägsna grot med stor försiktighet, eftersom det kan finnas ytterligare lämningar som inte är synliga ovan mark inom området.

3. Inom fornlämningens nordvästra del finns en basväg för skogsbruket. Skogsmaskiner har skapat en cirka 15 meter lång sträcka med cirka 0,3 meter breda och mellan 0,10 och 0,20 meter djupa körspår med intilliggande jordvalar. Basvägen har **skadat** fornlämningen samt **påverkat** två stenansamlingar negativt.

Föreslagna & utförda åtgärder: Körspåren bör varsamt läggas igen inom fornlämningen.

L2020:4644, Husgrund, historisk tid

Området söder om lämningen är **övertäckt**, vilket påverkar platsens upplevelsevärde.

Föreslagna & utförda åtgärder: Avlägsna grot från platsen.

L2020:4643, Område med fossil åkermark

Ett röjningsröse i den södra kanten ligger delvis inom basväg för skogsbruket. Södra delen av lämningen är **påverkad** av fordon.

Föreslagen åtgärd: Flytta basvägen från fornlämningen, så att den inte skadas ytterligare. Åtgärden kräver dock tillstånd av länsstyrelsen enligt 2 kap. KML.

L2020:4642, Område med fossil åkermark

Lämningen är **opåverkad** av skogsbruket.

Figur 7. Husgrund efter en ekonomibyggnad belägen inom den nordöstra delen av L1983:5790. Bilden är tagen från söder. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

Referenser

Digitala Fastighetskartan. Geografiska Sverigedata (GSD). Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län, Gävle. © Lantmäteriet Dnr R50367921_150001.

Ericsson, Lars-Olof, Eriksson, Åke & Söderkvist, Lilian. 1993. Gömda torp och gårdar II. I: *Tunabergsbygden. Tunabergs hembygdsförenings årskrift 1993*. Nyköping.

KMR. Kulturmiljöregistret/Fornsök, Riksantikvarieämbetet. Datauttag Södermanlands län (2019-06-26).

SGU. Sveriges geologiska undersökning. Jordartskartan. Ser Ae 11, Nyköping SV. 1972.

Terrängkartan, Geografiska Sverigedata (GSD). Södermanlands län. Källa: Lantmäteriet.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS), Arkivsök.
Akt nr C13:24, Geografisk avfattning. Tunabergs socken, Näveksvarn nr 1, 1677. Upprättad av Anders Andersson.

Rikets allmänna kartverk (RAK), Arkivsök.
RAK id J112-56-9. Häradskartan, Frankhyttan, upprättad åren 1897-1901.

Administrativa uppgifter

Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 2018
Länsstyrelsens dnr: 431-3520-2020
Tid för undersökningen: 2020-05-28, 2020-12-15 & 2022-06-09
Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand.
Belägenhet: N (x) 6506077 E (y) 607835
Koordinatsystem: SWEREF99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: intensivt 6 500 m²

Inget analogt dokumentationsmaterial utöver rapporten föreligger. Digital dokumentation förvaras hos Sörmlands Arkeologi AB i väntan på meddelande från ATA angående rutiner för leverans av digitalt material. Inga föremål tillvaratogs.

Bilagor

Bilaga 1. Lämningsbeskrivningar.

L1983:5790, Lägenhetsbebyggelse

Torplämning, ca 50×30 m (SV-NÖ), bestående av minst 2 husgrunder. I SV en husgrund, ca 8x4 m st (SSV-NNÖ), av natursten, ca 0,3 m st, med spismursrest, ca 4x4 m st och ca 0,6 m h, av spräckta stenar, ca 0,2 m st. I NÖ en husgrund till en ekonomibyggnad, ca 12x4 m st (NV-SÖ), av cirka 1,4x0,3 m st spräckta stenar i SÖ och av natursten, ca 0,2 m st, längs övriga sidor. Mellan de två husgrunderna finns två ansamlingar av sten som kan utgöra rester efter ytterligare husgrunder. *Fornlämning.*

L2020:4642, Område med fossil åkermark

Område med fossil åkermark, ca 20x15 m st (Ö-V), bestående av 4 röjningsrösen belägna runt en närmast stenfri yta. Röjningsrösen har runda-ovala former i plan, 3-2x2-1,5 m st, flacka-svagt välvda i profil, 0,5-0,3 m h. Rösen är uppbyggda av 0,5-0,15 m st naturstenar. *Fornlämning.*

L2020:4644, Husgrund, historisk tid

Jordkällare, ca 4x2 m st (NÖ-SV) och ca 0,7 m dj, invändig kallmur av 0,5-0,3 m st spräckta och rundade stenar. Ingång från NÖ. *Fornlämning.*

L2020:4643, Område med fossil åkermark

Område med fossil åkermark, ca 25x12 m st (SSV-NNÖ), bestående av 7 röjningsrösen. Rösen har runda-ovala former i plan, 5-2,5x3-2 m st, flacka-svagt välvda i profil, 0,7-0,2 m h, uppbyggda av 0,6-0,1 m st naturstenar. *Fornlämning.*

2. Fotodokumentation

Över resterna av bostadshuset till Lilla Bärskär har en stor gran blåst omkull och riskerar att skada lämningen. Trädet som står intill rotvältan riskerar även det att blåsa omkull. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

I bilden framgår det hur resterna efter en ekonomibyggnad täcks av kvarlämnad grot. Bilden är tagen från sydöst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

I fornlämningen nordvästra del finns en basväg för skogbruket med djupa körspår som skadat lämningen. Stenarna kan utgöra delar till bebyggelse lämningar. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.

*I kanten till den fossila åkermarken
L2020:4643 har en basväg för skogsbruket
anlagts som delvis påverkat lämningen
negativt (se nedan). Bilden är tagen från
sydöst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand
2020, Sörmlands Arkeologi AB.*

*Ett röjningsröse inom L2020:4643 som
påverkats negativt av skogsfordon. Bilden är
tagen från sydväst. Foto: Patrik Gustafsson
Gillbrand 2020, Sörmlands Arkeologi AB.*

*Källargrunden L2020:4644. Utgången är
i bildens bakre del. Bilden är tagen från
sydöst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand
2020, Sörmlands Arkeologi AB.*

Vid de utförda återställningsåtgärderna hade den fallna granen som låg över resterna av bostadshuset till Lilla Bärsjär avlägsnats. Därtill har trädet som stod intill tagits ner. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

Hjulspåren strax norr om bostadshuset till Lilla Bärsjär hade fyllts igen med jord. Bilden är tagen från väst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2022, Sörmlands Arkeologi AB.

I södra kanten till den fossila åkermarken L2020:4643 fanns tidigare hjulspår som nu hade fyllts igen med jord. Bilden är tagen från väst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2022, Sörmlands Arkeologi AB.